

Рішення спеціалізованої вченої ради ДФ 35.035.2023
Про присудження ступеня доктора філософії
Степановій Світлані Євгеніївні

Спеціалізована вчена рада Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ухвалила рішення про присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки на підставі прилюдного захисту дисертації «Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа» за спеціальністю 035 Філологія.

«05» лютого 2024 року.

Степанова Світлана Євгеніївна народилась 26 травня 1995 року, громадянка України.

Освіта вища: закінчила у 2018 р. Одеський національний університет імені І. І. Мечникова за спеціальністю «Філологія».

Дисертацію виконано в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор Яроцька Галина Сергіївна.

Виконала освітньо-наукову програму підготовки здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти зі спеціальності 035 Філологія.

Здобувачка має 8 наукових публікацій за темою дисертації, з них 5 статей у наукових фахових виданнях України:

1. Степанова С. Є. Статусні мовленнєві характеристики художніх персонажів у російській літературі початку 20 ст. *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2019. № 32. С. 37–45.
2. Степанова С. Є. Антонімія як засіб зображення соціальної нерівності у драматичній поемі Лесі Українки «В катакомбах». *Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства*. Одеса : Астропринт, 2022. № 37. С. 60–66.
3. Степанова С. Є. Професійне і побутове: когнітивний вплив у картинах і ехо-картинах світу. *Записки з українського мовознавства*. Одеса : ОНУ, 2022. Вип. 29. С. 285–291.
4. Степанова С. Є. Засоби вираження соціального статусу художніх персонажів оповідання В. Винниченка «Контрасти». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73). № 1. С. 81–85.
5. Степанова С. Є. Соціально-статусні маркери у мовленні персонажів п'єси Івана Карпенка-Карого «Сто тисяч». *Науковий вісник*

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки. 2023. Вип. 36. С. 150–162.

У дискусії взяли участь голова і члени спеціалізованої вченої ради та присутні на захисті фахівці:

Рецензент Мусій В. Б., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вона наголосила, що виступ та дисертацію С. Степанової можна оцінити позитивно, усі розділи дисертації є змістовними та переконливими та логічними. Хоча, безумовно, у процесі ознайомлення з ними виникають окремі зауваження та рекомендації:

1. Кожен розділ дисертації доречніше було б починати формулюванням завдань цієї частини роботи. Тому не зовсім вдалим вважаємо початок першого розділу (це лише цитата з праці О. О. Пономаренко, яка ніяк не коментується – стор. 35).
2. Дослідниця враховує те, що одне й те ж слово може виконувати роль різних за своїм характером маркерів (наприклад, на стор. 94 йдеться про слово *мужик*, яке виступає маркером як стану, так і гендеру). У зв'язку з цим виникло питання, чи не зустрічала дисертантка випадків, коли слово *раб* також виступало в ролі не тільки станового маркеру.
3. Дисертантка звертає увагу на експресивність багатьох звертань. І тут хотілося б запитати: а чи не зустрічала вона в досліджених текстах випадки іронічного використання маркерів соціального статусу в звертаннях?

Опонент Панченко О. І., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Виступ дисертантки та дисертацію оцінено позитивно, роботу визнано новаторською та такою, у якій представлено різноманітні маркери соціального статусу художнього персонажа як мовну систему, організовану синтагматично-парадигматичними відношеннями між підсистемою соціальних статусів (синтагматичний складник) і підсистемою засобів їх вираження (парадигматичний складник) з елементами епідигматичних відношень.

Дисертація, беззаперечно, є дуже цікавою, спрямована на розв'язання важливих теоретичних та прикладних задач, але, на жаль, не позбавлена деяких недоліків та похибок. Серед недоліків вважає за доцільне відзначити таке.

1. На наш погляд, занадто деталізовано методи дослідження. Загальноприйнятими є менш розгалужені класифікації методів лінгвістичного аналізу, які не охоплюють таких більш конкретних понять, як методи аналізу словникових дефініцій, фонетичного, лексичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного, фразеологічного, стилістичного аналізу.

2. Більшість підрозділів завершуються прикладами з лінгвістичним аналізом, тобто їм бракує узагальнення. Наприкінці розділів після доволі розлогих висновків не позначено, в яких саме публікаціях відбито зміст цього розділу.

3. Індивідуальна мовна картина світу персонажа переконливо проілюстрована вдалим аналізом оповідання А. Чехова та більш стислим оглядом твору В. Винниченка, але, на наш погляд, бажано було б додати ще один чи декілька прикладів з багатого ілюстративного матеріалу, накопиченого дисертанткою, скажімо, історія Олени Ляуфлер з твору О. Кобилянської.

4. Джерела фактичного матеріалу варто було б оформити як окрему частину списку використаних джерел для більш зручного користування текстом дисертації майбутніми читачами, а також подати перелік праць дисертантки в окремому додатку.

Крім того, деякі питання, як на наш погляд, залишились поза межами уваги автора, або не увійшли до тексту дисертаційної роботи. До таких питань належать:

1) які саме теоретичні праці стали базою для поданого у вашій роботі поняття соціального статусу;

2) за якими критеріями відбиралися тексти дипломатичного підстилю офіційно-ділового стилю для аналізу у вашій роботі;

3) чи вважає дисертантка транспорт одним із артефактів, що визначають статус художнього персонажа.

Опонент Дерік І. М., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Дисертація С. Є. Степанової, як і будь-яка наукова робота, є підставою для дискусій, пропозицій, обміном думок. Не применшуючи дослідницького здобутку дисертації, зробимо кілька зауважень до роботи:

1. На с. 29 йдеться про міждисциплінарні методи соціально-гуманітарного пізнання. Чи можете Ви довести доцільність саме цих методів у лінгвістичному дослідженні?

2. На с. 48 Ви пишете, що ознайомилися із дослідженнями американської дослідниці іспанської мови Карли Зур (Carla Suhr) про

спробу конструювання емоційних стереотипів із використанням категорії соціального статусу. Чи поділяєте Ви точку зору цієї дослідниці? Якщо так, які емоційні типи або стереотипи, зумовлені соціальними статусами людини, могли б Ви спостерігати на матеріалі проаналізованих текстів?

3. Шановна Світлано Євгеніївно, у відгуку вже згадувалося про переконливість наданої Вами систематизації засобів омовлення соціального статусу художнього персонажа на підставі синтагматично-парадигматичних відношень. Водночас, у роботі багато уваги приділяється стилістичним особливостям цих засобів. Чи є, на Вашу думку, підстави для стилістичної систематизації таких засобів?

Опонент Марчук Л. М., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Підкреслюючи актуальність обраної теми, новизну й обґрунтованість висновків і положень, сформульованих у дисертації, та належний рівень її виконання, варто звернути увагу на деякі дискусійні моменти, обговорення яких, на думку опонента, може висвітлити додаткові значущі моменти роботи:

1. Як показують спостереження, авторка в другому розділі розмежує лексичні й фразеологічні маркери соціального статусу художнього персонажа та граматичні (морфологічні й синтаксичні). Проте в підрозділі щодо лексичних й фразеологічних маркерів дисертантка, створюючи класифікацію лексико-семантичних груп, вводить підпункти про іменники й фразеологічні вирази номінативного характеру із архісемою «соціальний статус» або прихованою архісемою «соціальний статус» (наприклад, до ЛСГ назв людини за статусом місця проживання відносять іменники містянин /-ка, селянин /-ка, хуторянин /-ка, острів'янин /-ка, горець / горянка, сіверянин /-ка, іноземець /-ка, киянин /-ка, одесит(-ка), вінничанин /-ка, тощо). Цей розподіл відбиває лексико-граматичні характеристики маркерів. Чи не краще в класифікації аналізувати семантичну сторону лексем, а частиномовне їх вираження віднести до наступного підрозділу – «Морфолого-стилістичні маркери соціального статусу художнього персонажа». Що стало підставою такої класифікації? Які маркери були застосовані щодо визначення місця лексеми?

2. Також викликає запитання до дисертантки щодо мотивації вибору матеріалу для дослідження. Чому такі різноманітні художні тексти були проаналізовані й чому, взявши тексти на матеріалі різних мов, дисертантка провела лише частковий порівняльний аналіз. Виникає у цьому аспекті й запитання щодо того, що є підставою, аналізуючи соціальний статус художнього персонажа, задіювати документи дипломатичного характеру дещо іншого часового відтинку, ніж задекларований у темі дисертації?

3. Додатки дисертації містять найрізноманітніший матеріал, проте дисертація виграла б, якщо один із додатків був проспектом створення словника лінгвокультурних соціальних станів художнього персонажа, або ж містив приклади, що не ввійшли до дисертації щодо хоча б одного ЛСГ.

У дискусії також взяли участь присутні на заході:

Науковий керівник Яроцька Г. С., доктор філологічних наук, професор.

Голова СВР проф. Шевченко Т. М., завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, яка зазначила, що робота Степанової С. Є. є завершеним, самостійним, актуальним у сучасному науковому просторі дослідженням; тексти творів підбрано репрезентативно, відповідно до завдань дисертації. Автори аналізованих творів реалістично зображують різноманітні соціальні статуси художніх персонажів, місцем зображуваних подій є різні частини сучасної України. Цікаво, що робота Степанової С. Є. відкриває новий напрям у вивченні мовлення персонажів художнього твору, зокрема, творів класиків української літератури. Важливо відзначити, що робота Степанової С. Є. виконана в контексті посилення процесів методологічної та онтологічної спорідненості літературознавства та мовознавства, актуальних для сучасної філології, стосується багатоаспектного аналізу художнього тексту та української словесності як такої. Результати та висновки роботи було апробовано належним чином, зокрема у фахових виданнях України і у польському науковому виданні. Безперечно, авторка заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія.

Рецензент Мусій В. Б., доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, яка наголосила, що дисертація Степанової С. Є., як і будь-яке інше дослідження, що має прикладний характер, приваблює тим, що її контекстом є живе мовлення, коли враховуються фонові характеристики комунікантів, комунікативна ситуація та соціальні ролі. Рецензент звернула увагу на ще одну особливість роботи С. Степанової, яка, на її думку, є безумовним здобутком Світлани Євгеніївни. Вона спочатку (підрозділ дисертації 1.2.) докладно виявляє особливості картини світу кожного з письменників, твори яких вивчає – Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Антона Чехова, а далі, в наступних частинах дисертації, звертається безпосередньо до мовної картини світу вже їхніх персонажів, тобто вивчає, як авторська картина світу обумовила художню картину світу. У свою чергу такий підхід вимагав від дослідниці широкої ерудиції і глибоких знань з простору цілої

низки гуманітарних наук. І така інтердисциплінарність підходу до явища, що вивчається, є ще одним важливим здобутком роботи, яку ми сьогодні обговорюємо, і на який хотілося б звернути увагу. Дисертаційна робота «Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа» відповідає спеціальності 035 Філологія та вимогам, передбаченим пунктами 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 №44, а її авторка Світлана Євгеніївна Степанова заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія, галузі знань 03 Гуманітарні науки.

Опонент Дерік І. М., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», зазначила, що безумовним надбанням дослідниці є спроба представити соціальний статус персонажа, систематизуючи вербальні та невербальні художні засоби як інструменти відтворення його самобутньої картини світу. Задля досягнення поставленої мети дисертантка вводить у вжиток поняття «персонажна вербаліка» та «персонажна невербаліка». Як виходить із тексту роботи, «персонажна вербаліка» – це «вербальні засоби комунікації, які вкладено автором у діалогічне й монологічне мовлення самого персонажа або інших персонажів, аби схарактеризувати його з різних позицій, у тому числі з позиції заданого соціального статусу та виконання певних соціальних ролей». Авторка добирає такі засоби, за допомогою яких реципієнт сприймає статусний портрет персонажа як вимальований самим персонажем, тобто як результат саморефлексії. Водночас «персонажною невербалікою» дослідниця позначає «засоби характеристики певного персонажа, надані безпосередньо автором. Використання персонажної невербаліки надає авторові можливість показати свій задум щодо соціального статусу і соціальної ролі персонажа, а іншим персонажам – виразити своє ставлення до іншого учасника ситуацій, у яких вони теж задіяні». Такий ракурс дослідження соціального статусу персонажа є, безумовно, новаторським.

Об'єктивність висновків, яких дійшла дисертантка, та переконливість її міркувань забезпечені достатньою вибіркою досліджуваного матеріалу, що складається з 10 художніх текстів кінця XIX – початку XX століття. У дослідженні дотримано усіх вимог до логіко-структурної схеми наукової роботи. Отримані наукові результати цілком відповідають задекларованій меті та завданням дисертації. Порушень академічної доброчесності не виявлено. Робота пройшла апробацію. Результати дослідження викладено у восьми наукових публікаціях, серед яких п'ять розміщено в міжнародних

науково-метричних виданнях. Таким чином, на підставі детального ознайомлення з дисертацією та публікаціями вважає, що дисертація Степанової Світлани Євгеніївни «Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа» є цілісним, зрілим, завершеним дослідженням суттєвої для сучасної філологічної науки проблеми, яке відповідає вимогам, передбаченим пунктами 6, 7 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 року (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 342 від 21.03.2022 року), та Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12.01.2017 року (зі змінами, внесеними згідно з Наказом МОН України № 759 від 31.05.2019 року), а її авторка заслуговує на присудження ступеня доктора філософії у галузі знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія.

Опонент Марчук Л. М., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка підкреслила новаторський характер дослідження С. Степанової, адже репрезентована робота є важливою спробою комплексно інвентаризувати вербальні й невербальні маркери соціального статусу персонажів у мовних картинах світу через аналіз низки художніх текстів кінця ХІХ – початку ХХ століття. Дисертаційна робота має логічно впорядковану структуру. Вона складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Висновки до дисертації є логічно умотивованими, достатньо ґрунтовними, вони сконцентровано відтворюють сутність дисертаційної роботи та окреслюють перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Безперечно, розвідка Світлани Степанової має практичну цінність, підперту теорією, бо надає цікавий матеріал для дослідження мовних засобів експлікації категорії соціального статусу та для їх подальшого якісно-кількісного аналізу. Дисертаційна робота «Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа» відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 431 від 21.03.2022 р.), а її авторка – Степанова Світлана Євгеніївна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 «Філологія».

Опонент Панченко О. І., доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців

факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, зауважила, що аналіз змісту анотації та основних положень тексту дисертаційного дослідження С.Є. Степанової засвідчив їх повну ідентичність, тобто зміст анотації відтворює основні ідеї тексту дисертації, не містить інформації, відсутньої в ній. Доволі сильною стороною рецензованої роботи є другий розділ «Маркування художнім персонажем власного соціального статусу: персонажна вербаліка». З підрозділи цього розділу створюють гармонійну картину вербального втілення соціального статусу того чи того персонажа. Це лексичні і фразеологічні маркери (підрозділ 2.1), зокрема номінативні одиниці з відкритою та прихованою архісемою 'соціальний статус'; морфолого-стилістичні маркери досліджуваного поняття (підрозділ 2.2) та його синтактико-стилістичні маркери (підрозділ 2.3), тобто висвітлено всі лінгвістичні рівні, які можуть бути сходинками створення соціального портрета героя художнього твору. Наукова новизна, теоретична та практична цінність роботи не викликає сумнівів. Відтак можна стверджувати, що авторка дисертації продемонструвала глибоке і всебічне знання об'єкта дослідження, належний рівень володіння сучасними процедурами аналізу мовного матеріалу, поняттєвим і термінологічним апаратом. Усе це дає підстави для загального висновку про те, що дисертація «Соціальний статус у мовній картині світу художнього персонажа» є завершеним самостійним дослідженням актуальної проблеми сучасного мовознавства яке відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінета Міністрів України № 431 від 21.03.2022 р.), а її авторка Степанова Світлана Євгеніївна заслуговує надання ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Результати голосування членів спеціалізованої вченої ради за присудження Степановій Світлані Євгеніївні ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки», за спеціальністю 035 «Філологія»:

«За» - 5 членів СВР

«Проти» - немає членів СВР

«Утримались» - немає.

На підставі результатів голосування спеціалізована вчена рада присуджує Степановій Світлані Євгеніївні ступінь доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки, за спеціальністю 035 Філологія.

Голова спеціалізованої
вченої ради

Тетяна ШЕВЧЕНКО

